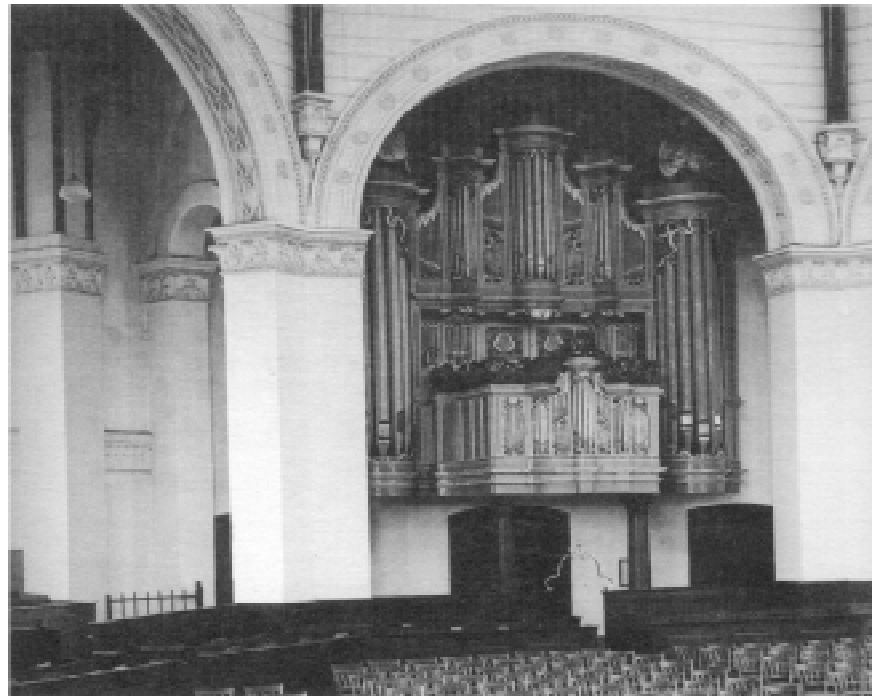

DOCUMENTATIE RESTAURATIE GARRELSORGEL VAN DE KOEPELKERK IN PURMEREND

Inhoudsopgave

- Introductie
- Het orgel in de Koepelkerk te Purmerend
- Techniek en kosten van de restauratie
- Stichting Restauratie Garrelorgel
- Het Garrelorgel na de restauratie
- Comité van aanbeveling

INTRODUCTIE

Met genoegen bieden wij u deze documentatiemap aan. De map is samengesteld met het doel fondsen te werven voor de restauratie van het beroemde Garrelsorgel uit de Nicolaaskerk in Purmerend. Een kerk die in de volksmond onder de naam Koepelkerk door het leven gaat.

Het orgel werd in opdracht van de stadsbestuurders in de 18e eeuw gebouwd door de Duitse orgelbouwer Rudolph Garreis. Hij maakte een juweel van een muziekinstrument door Nederlandse klankkleuren, zijn Duitse stijl en pijpen van een vorig orgel samen te brengen.

Het orgel is gebouwd voor de Grote Kerk, gelegen aan de Kaasmarkt te Purmerend (ook wel: Sint Nicolaaskerk). Dit was een grote gotische hallenkerk. Na afbraak van deze kerk halverwege de 19e eeuw kwam het orgel te hangen in de nieuwe kerk die op hetzelfde marktplein verrees: de huidige Koepelkerk.

In de jaren '70 van onze eeuw kreeg de kerk een nieuwe bestemming. Geen huis van God, maar een Cultureel Centrum vond onder het koepelvormige dak zijn huisvesting. Het orgel - inmiddels in zeer slechte staat - werd uit de kerk verwijderd om een verbouwing van de kerk mogelijk te maken en het orgel zelf te restaureren.

In het jaar 2000 ligt dit beroemde orgel al 25 jaar in opslag. Nog steeds te wachten op restauratie. Deze documentatiemap zal proberen u ervan te overtuigen dat daar op korte termijn verandering in moet komen.

De Koepelkerk is sinds enkele jaren weer in gebruik als katholieke parochiekerk en in 1999 geheel gerestaureerd. De naam van de kerk: Nicolaaskerk. De cirkel is voor de kerk dus rond. Maar er is een belangrijk onderdeel dat nog ontbreekt: het prachtige, indrukwekkende Garrelsorgel. Het grootste monument van Purmerend.

HELP ONS OM
HET GARRELSORGEL WEER
TE LATEN SPELEN!

HET ORGEL IN DE KOEPELKERK TE PURMEREND

Het historisch orgel, dat tot 1976 in de Koepelkerk te Purmerend verbleef, is een muziekinstrument van uitzonderlijke waarde. Die waarde heeft verschillende aspecten. In de eerste plaats is dat een historisch aspect.

Een groei-orgel

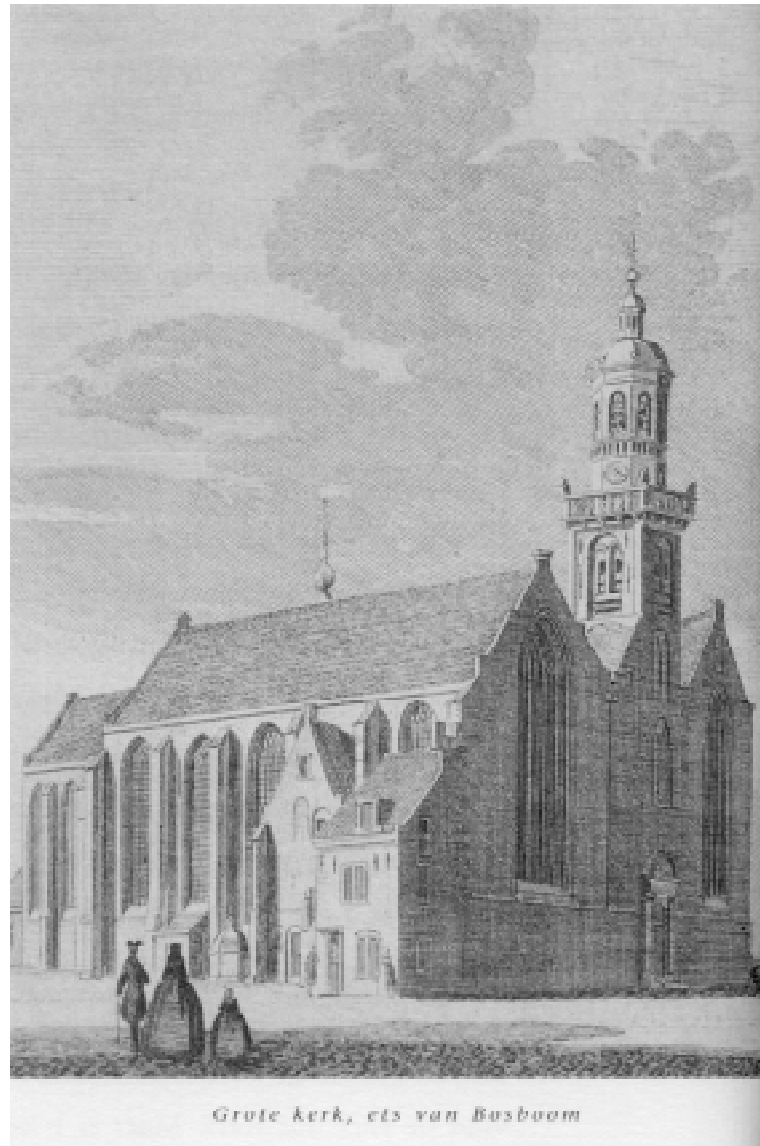
Onderzoek heeft uitgewezen, dat reeds in de vroege 16e eeuw een orgel aanwezig was in de driebeukige gotische hallenkerk, die tot 1850 in het centrum van Purmerend stond. Daarmee schaarde de stad Purmerend zich tussen de andere belangrijke steden in dit gebied, die ook allemaal orgels hadden aangeschaft voor de hoofdkerk, of zelfs voor meerdere kerken binnen de stadsmuren.

In veel gevallen waren de voor-reformatorische orgels opgesteld tegen de noordmuur van de kerk. In oude kerken is dit meestal nog zichtbaar.

Voor de situatie in Purmerend zijn we aangewezen op oude afbeeldingen. Het meest waarschijnlijk lijkt dan dat het orgel was gesitueerd in de tweede travee vanaf de westzijde, aan de noordmuur. Ter plekke was een ingangsportaal met verdieping aanwezig. Op de verdieping zouden de balgen kunnen hebben gelegen.

Archiefgegevens over dit oudste orgel zijn niet gevonden. Daarentegen zijn wel pijpen aangetroffen in het huidige orgel., die kenmerken van de vroege 16e eeuw dragen. Toen in de 17e eeuw na verloop van tijd de door de reformatie tot zwijgen gebrachte orgels weer een taak in de eredienst toebedeeld kregen, moest er meestal ook wel wat aan de orgels gebeuren. Niet alleen achterstallig onderhoud, maar vooral ook het toerusten van het orgel op de nieuwe taak: begeleiding van de gemeentezang.

Het orgel van Purmerend werd in 1656 door Jacobus van Hagerheer verbeterd en daarna nog in 1703 door Gerard van Giessen. Deze gebeurtenissen zijn wél in de archieven terug te vinden. Maar ook hiervan geldt, dat ze hun sporen tot in het huidige instrument hebben achtergelaten.

In 1737 nemen de bestuurders van Purmerend (het orgel was nog steeds een stadsaangelegenheid) het besluit het orgel aanmerkelijk te verbeteren. Hiertoe werd een contract gesloten met de orgelmaker Rudolph Garrels te 's Gravenhage. Twee jaar later werd een aanvullend contract getekend voor extra werkzaamheden. Zo ontstond het orgel, zoals het tot ons is gekomen: een barok instrument met drie klavieren en pedaal, met in totaal 39 registers.

In 1742 was het orgel voltooid, waarna het door drie organisten werd gekeurd. *Rudolph Garrels was afkomstig uit het Oostfrieze Norden. Hij werd leerling van de beroemde Hamburgse orgelmaker Arp Schnitger. Samen met twee andere Schnitger-leerlingen dreef hij een werkplaats in Groningen. Deze werkplaats deed voor Schnitgers werk in de noordelijke provincies min of meer als dependance dienst. Vanaf omstreeks 1716 werkte hij zelfstandig. Rond 1720 trok hij naar 'Holland' ('s Gravenhage) waar hij met een geheel anders gearde orgelbouw-traditie in aanraking kwam. Het is hem gelukt een synthese tot stand te brengen tussen de Noord-Duitse en de Hollandse stijl.*

Ook na de grote vernieuwing door Garrels bleef het orgel van Purmerend nog steeds op de oude plaats aan de noordmuur staan. Het is in 1843 door de schilder Johannes Boshoom uit de Haagse School op die plaats getekend en geschilderd.

Het orgel van Purmerend is dus een groei-orgel, dat vanuit de 16e eeuw een wordingsgeschiedenis heeft gekend tot aan het jaar 1742 toe. In dat opzicht vertoont de geschiedenis van dit orgel overeenkomsten met veel oude orgels. In Noord-Holland in het bijzonder met de orgels in de Zuiderkerk in Enkhuizen en de Grote Kerk van Monnickendam.

De hierboven aangestipte synthese die het werk van Garrels kenmerkt is ook in dit orgel aanwezig. De opstelling van de verschillende delen is typisch Noord-Duits, waarschijnlijk gedictieerd door het gebrek aan hoogte aan de zijmuur van de kerk. Samenhangend hiermee is ook de aanwezigheid van een 'Borstwerk' als derde klavier een Noord-Duits element. In Holland was dit al lang uit de mode.

Noord-Duits is ook de dispositie (registersamenstelling) van het pedaalwerk. Maar duidelijk 'Hollands' is het klank-concept van de drie manueel werken. Garrels-orgel Purmerend: vier eeuwen orgelbouw

Garrels-orgel Purmerend: vier eeuwen orgelbouw

Na enkele kleinere herstellingen door L. v.d. Brink in 1809 en 1827 onderging het orgel nog één maal een ingrijpende verandering. In 1850 werd de oude kerk afgebroken. Op dezelfde plaats verrees een nieuw kerkgebouw naar ontwerp van W.A. Scholten. In deze indrukwekkende centraalbouw-architectuur kreeg het orgel opnieuw een plaats.

Het werd weer opgebouwd en daarbij op sommige punten gewijzigd door de Amsterdamse orgelmakers P. Flaes en G. Brünjes. In 1854 was hun werk gereed. Herstellingen en wijzigingen in 1911 en 1947 hebben slechts op ondergeschikte punten veranderingen aangebracht. Daarmee wordt het tweede aspect van de waarde van dit orgel aangestipt. Aangezien orgels als gebruiksartikel werden gezien, heeft men veel instrumenten onophoudelijk aan veranderde smaak en opvattingen aangepast. Toen er besef van historische waarde onstond, was het voor menig orgel al te laat. Het Garrels-orgel van Purmerend is daarentegen in hoofdlijnen de dans ontsprongen. Daarom is het in materieel opzicht alleen al een orgel van grote betekenis. Het herbergt een groot aantal onderdelen, die vier eeuwen orgelbouw omspannen. Pijpen in front en binnenwerk dateren uit de 16e eeuw, uit 1656, 1703, 1742, maar ook uit 1827 en 1854.

Twee windladen dateren uit 1656 of 1703. Uit 1703 bleek minimaal één balg bewaard. Het front van het Rugwerk dateert uit 1656 of 1703. Al deze verschillende elementen zijn door de meester Rudolph Garrels tot één geheel samengesmeed. Het illustreert het respect dat ambachtslieden in vroeger tijd hadden voor het werk van hun voorgangers.

Door die gaafheid is het orgel een belangrijke wegwijzer bij het bestuderen van historische geluiden en klanken. Klanken die zo nauw verweven zijn met de grootmeesters van de barokmuziek, zoals Johann Sebastian Bach.

Pracht en praal

Als derde aspect moet gewezen worden op het uiterlijk van het orgel. Per traditie werd aan het uiterlijk van orgels veel geld en aandacht besteed. De kast werd gemaakt door

een kistemaker of schijnwerker. De ornamenten kwamen uit de werkplaats van een beeldsnijder. De kleuren en het verguldwerk werden aangebracht door een meesterschilder.

Al het ornamentwerk bleef bewaard. Het is uitgevoerd in Lodewijk XIV stijl. Boven op het orgel dragen twee vervaarlijk uitziende leeuwen het stadswapen van Purmerend. Op het rugwerk is een opengewerkte ajourrand aangebracht. Een uniek element in de wereld van het orgelfront, dat alleen op het Purmerendse orgel voorkomt. Op de pedaaltoeren zijn tropheën in de vorm van muziekinstrumenten te zien. De huidige kleuren dateren nog uit 1902. Maar een inmiddels uitgevoerd kleurenonderzoek heeft uitgewezen, dat de volledige kleurstelling van 1742 nog op de kas aanwezig is onder de huidige verflaag. In bijlage 4 is het kleurrapport van Hilten opgenomen.

Ontroerende muziek

Er is tenslotte nog een vierde aspect. Daarbij gaat het niet meer om historische feiten, grootte, herkomst, en ander feiten, die concreet kunnen worden aangegeven. Bij dit vierde aspect gaat het om de ongrijpbare uitwerking die het orgel op hart en gevoel had. En, naar mag worden gehoopt, weer zal krijgen.

Een gevoel van ontroering, wanneer men de kerk betrad, zich omdraaide en dit eeuwenoude, monumentale muziekinstrument zag hangen aan de muur boven de hoofdingang. En de emotie die men onderging bij het aanhoren, of zelf bespelen, van de vele registers. Alleen, of in combinatie, de ronde fluwelen fluitregisters, de zingende prestantregisters, de mooie tongwerken, het monumentale volle werk.

Ten diepste is het orgel daarvoor gemaakt: dienstbaar aan muziek en dus aan ontroering.

Het is vooral dát element, dat nu al bijna 25 jaar gemist wordt. Is het zo langzamerhand geen schande, dat een zo imposant instrument, met een dergelijk schoon uiterlijk, met onderdelen die teruggaan tot de vroege 16e eeuw en een concept uit 1742, tot opslag en stomheid is veroordeeld? Zou een kunstwerk als dit niet een behandeling verdienen die gelijk is aan het koesteren van het werk van Rembrandt en Frans Hals.

Jan Jongepier, orgeladviseur
Organist van de Grote Kerk in Leeuwarden
Van 1957 - 1976 organist van het Garrels-orgel in de Koepelkerk in Purmerend

TECHNIEK EN KOSTEN VAN RESTAURATIE

Een nieuw restauratieplan

Door de conservator van het orgel, de heer Jan Jongepier, is in nauw overleg met de Rijksadviseur Orgels van Monumentenzorg, de heer R.W. van Straten een nieuw restauratieplan opgesteld.

Vroeger lag de nadruk bij het restaureren van monumentale orgels op het nastreven van een zo perfect mogelijk herstel van de originele toestand van het orgel. In toenemende mate is de aandacht echter verschoven van restauratie naar conservatie.

Voor het Garrelsorgel uit Purmerend betekent dit dat niet gepoogd zal worden om de ingrepen die sinds de oplevering van het orgel door Rudolph Garrels in 1742 aan het orgel zijn gepleegd ongedaan te maken. Het mag een groei-orgel blijven. Sterker nog: het maakt het orgel juist uit historisch perspectief er alleen maar interessanter op. De werkzaamheden zullen zich met name richten op het weer in topconditie krijgen van het orgel zoals het de kerk in 1975 heeft verlaten. Dit houdt onder andere in:

- vervangen van vurenhouten en triplex onderdelen van kas
- verwijderen van overbodige spijkers, haken, leidingen uit de kas
- schoonmaken van de honderden pijpen van het orgel
- vervanging van circa 100 orgelpijpen, die onherstelbaar beschadigd zijn
- vervanging van het leer van de balgen
- reparatie en aanpassing van de trapinrichting
- restauratie van de laden, van velen zijn waarschijnlijk de sponsels gescheurd
- de toetsen van het klavier schoonmaken en de klavier-indeling aanpassen
- schilderen van orgel en kas

In de bijlagen is het restauratieplan opgenomen.

Restauratiekosten

Voor de vele werkzaamheden die aan het orgel moeten worden verricht zijn offertes aangevraagd bij bedrijven die stuk voor stuk meesters zijn in hun vak. Want boven alles staat dat het orgel in zeer vertrouwde handen moet worden gerestaureerd.

De totale kosten van de restauratie worden op dit moment geraamd op f. 1,7 miljoen.

Een gedetailleerde begroting is opgenomen als bijlage.

STICHTING RESTAURATIE GARRELSORGEL

Op 24 september 1996 overleed de bekende Purmerender Jan ten Cate. Hij droeg Purmerend en met name het historisch verleden van Purmerend een warm hart toe. Het was Jan ten Cate een doorn in het oog dat het beroemde Garrelsorgel al zoveel jaren in opslag lag en er geen zicht was op een spoedige restauratie. Jan ten Cate bleek in zijn testament te hebben bepaald dat zijn aardse vermogen moest worden aangewend voor de restauratie van het orgel door de oprichting van de Stichting Restauratie

Garrelsorgel. Dank zij deze wilsbeschikking is de Stichting Restauratie Garrelsorgel van start gegaan met een vermogen van f. 200.000.

Het bestuur van de Stichting Restauratie Garrelsorgel bestaat uit.

- Peter Kersloot (voormalig executeur testamentair van de heer J. ten Cate), voorzitter
- Yvonne Wilders, secretaris
- Wolbrecht van Heuvel, penningmeester
- Anneke Schoorl

Op 28 januari 1999 heeft de gemeenteraad van Purmerend het besluit genomen de eigendom van het Garrelsorgel over te dragen aan de Stichting, waardoor de voorbereidingen voor de restauratie kunnen beginnen. Hiermee heeft het bestuur van de gemeente Purmerend haar vertrouwen uitgesproken in de Stichting Restauratie Garrelsorgel. Een lang gekoesterde wens om het orgel te restaureren kan nu werkelijkheid worden. Wij zullen alles op alles zetten om dit vertrouwen niet te beschamen.

Bij haar werkzaamheden wordt de Stichting bijgestaan door de heer Jan Jongepier, conservator van het orgel.

HET GARRELSORGEL NA DE RESTAURATIE

Eenmaal gerestaureerd zal het orgel worden teruggeplaatst in de Koepelkerk. Purmerend bezit dan een orgel dat zich qua klankschoonheid kan meten met de fraaiste barokorgels van Nederland. Het is van belang nu al na te denken over het gebruik van het orgel.

Rondom het orgel zijn allerlei activiteiten denkbaar:-

- Reguliere orgelconcerten. Naast soloconcerten valt ook te denken aan concerten met koren, orkesten of zelfs concerten voor twee orgels. In de Koepelkerk is ook een klein orgel aanwezig, het zogenaamde 'witte'orgel. Gedacht kan worden aan een serie zomer-avond concerten.
- Marktconcerten: gericht op een breed publiek en te combineren met de vee- en kaasmarktdagen.
- Concoursen (wedstrijden) bijvoorbeeld rond een bepaalde componist Cursussen voor organisten en academies. In Haarlem vindt om het jaar een Internationale Zomeracademie voor Organisten plaats. Een deel van de lessen wordt buiten Haarlem gegeven. Met het gerestaureerde orgel zal Purmerend een aantrekkelijke lesplaats zijn.
- Stadsorgel. Traditiegetrouw vindt bijvoorbeeld de 4 mei herdenking plaats in de Koepelkerk. Op het orgel kan passende muziek worden gespeeld.
- Eredienst. Het orgel zal uiteraard ook in de kerkdiensten worden gebruikt.

Voor het verder ontwikkelen van ideeën over het gebruik na restauratie zal nauw contact worden onderhouden met de organisten uit de regio en met het parochiebestuur.

COMITE VAN AANBEVELING

Het Garrelsorgel is een orgel van nationale en zelfs internationale allure. Restauratie van het orgel is een belangrijke cultuur-historische taak. Een aantal vooraanstaande leden van de gemeenschap heeft zich bereid verklaard om u de doelstellingen van de Stichting Restauratie Garrelsorgel van harte aan te bevelen. In de bijlagen treft u ons comité van aanbeveling aan.

Een aantal orgelcoryfeëen heeft ons ook steun betuigd bij onze inspanning om het beroemde Garrelsorgel te restaureren. Hun brieven zijn in de bijlagen opgenomen.

